

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. Зеленецький, член-кореспондент
АПрН України

Порушення кримінальної справи при вчиненні сукупності злочинів

1. **Поняття і види сукупності злочинів, їх значення для прийняття законного і обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи.** Правильне розуміння якісної визначеності одиничного злочину створює достатні правові і логічні підстави для з'ясування поняття сукупності злочинів, її структуроутворюючих елементів, специфіки взаємозв'язку і взаємозалежності останніх. Без вирішення передусім цих питань не можна дати правильну відповідь щодо особливостей порушення кримінальної справи при виявленні сукупності закінчених злочинів. При цьому неодмінною умовою позитивного розв'язання даного питання є чітке уявлення про правовий статус індивідуального злочинного акту.

Дійсно, без певної кількості одиничних злочинів не можна сформулювати яку-небудь їх чисельність, а без неї — ту сукупність, яку дана чисельність відображує. Як видно, саме одиничний злочин є основним складовим компонентом утворення, що розглядається. Якщо без індивідуально-визначеного злочинного акту не може бути і сукупності злочинів, то, природно, виникає питання: яка кількість злочинів може вважатися достатньою для формування їх чисельності, що іменується сукупністю?

Колишній КК України не містив норми, в якій би формулювалося поняття сукупності злочинів. Але його ст. 42 передбачала порядок призначення покарання по декількох злочинах і, по суті, формулювала поняття сукупності злочинів. Нині чинний КК заповнив зазначену прогалину в правовій регламентації феномена, що розглядається, і в ст. 33 не тіль-

ки дає визначення сукупності злочинів, а й встановлює правила кваліфікації діянь, що входять до її складу. Відповідно до ч. 1 ст. 33 КК «сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жоден з яких її не було засуджено».

Отже, якщо в дослідчому кримінальному процесі при перевірці заяв, повідомлень, іншої інформації про вчинений або такий, що готується, злочин, будуть встановлені в один і той же час дані про вчинення конкретною особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті КК, орган дізнання, слідчий або прокурор зобов'язані винести одну постанову про порушення кримінальної справи проти конкретної особи за всіма статтями або різними частинами однієї статті КК одночасно. Такий підхід до розв'язання названих питань повністю узгоджується з положеннями ч. 2 ст. 33 КК, згідно з якою «при сукупності злочинів кожен з них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу». Не викликає сумніву, що викладені правила кваліфікації злочинів повинні застосовуватися не тільки при розв'язанні питання про кримінальну відповідальність особи, а й при вирішенні питання про порушення проти неї кримінальної справи в дослідчому кримінальному процесі. Додержання такого порядку створює для органів, що ведуть процес, додаткові умови для своєчасного здійснення заходів щодо забезпечення всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин вчиненого злочину, а для особи, стосовно якої порушена кримінальна справа, — реальну можливість оскаржити прийняте рішення вже в початковий момент провадження про вчинений злочин.

У зв'язку з викладеним необхідно також зазначити, що на відміну від колишнього законодавства новий КК створює додаткові гарантії захисту інтересів особи, оскільки забороняє включати до складу сукупності ті злочини, за вчинення яких особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом (ч. 1 ст. 33). Цю обставину потрібно враховувати і в дослідчому кримінальному процесі при вирішенні питання про порушення кримінальної справи.

Отже, сукупність злочинів являє собою:

а) чисельність одиничних злочинних діянь, відповідальність за вчинення яких передбачена різними статтями або різними частинами однієї статті КК;

б) чисельність злочинів, котра може розглядатися як передбачена законом сукупність лише за умови, що за жодне із злочинних діянь особа, яка їх вчинила, не була засуджена;

в) сукупність злочинів, яка може формуватися з будь-яких злочинних діянь, що відповідають вимогам ст. 33 КК незалежно від того, на території якої держави вони були вчинені;

г) сукупність злочинів, яка може містити в своєму складі тільки ті кримінально карані діяння, кожне з яких і всі вони разом вчинені однією і тією ж особою особисто або у співучасті з іншими особами. При цьому форма співучасті даної особи в спільному вчиненні злочину для вирішення питання про можливість включення його до складу цієї чисельності злочинів, утворюючих сукупність, не має значення;

г) сукупність злочинів, котра не може включати в свій склад ті діяння, строк давності вчинення яких вже закінчився;

д) сукупність злочинів, котра не може формуватися також шляхом об'єднання одиничних злочинних актів, за які особу вже було засуджено або звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

З ґносеологічної точки зору перелічені структурні елементи сукупності злочинів у процесі провадження за заявами і повідомленнями про злочини повинні встановлюватися всебічно, повно і об'єктивно і з цього погляду можуть цілком правомірно розглядатися як обставини, що конкретизують предмет доказування, а отже, і підлягають доказуванню в будь-якому, в тому числі дослідчому, провадженні.

Наявність великої різноманітності одиничних злочинів, які в реальному житті нерідко вчинює одна й та ж сама особа, зумовлює фактичне формування різних видів сукупностей злочинів. З урахуванням цієї обставини в сучасній кримінально-правовій науці всі можливі (і фактично існуючі) сукупності злочинів прийнято поділяти на два види: реальну сукупність та ідеальну сукупність. Об'єктивне існування таких сукупностей визнане не тільки юридичною наукою, зокрема кримінально-правовою, а й судовою практикою. Відображаючи нагальні потреби судів у правильному застосуванні кримінального

законодавства у разі вчинення реальної або ідеальної сукупності злочинів, Пленум Верховного Суду України неодноразово надавав відповідні роз'яснення всім нижчим судам¹.

Спираючись на сучасні досягнення науки і юридичної практики, розглянемо деякі особливості порушення кримінальної справи при вчиненні сукупності злочинів.

Відомо, що відповідно до ст. 4 КПК суд, прокурор, слідчий і орган дізнання в межах своєї компетенції зобов'язані порушити кримінальну справу у кожному разі виявлення ознак злочину. При такій правовій регламентації, якщо, перевіряючи заяву або повідомлення, в якому йдеться про вчинення особою двох або більше одиничних (самостійних) злочинів, компетентний орган одержить фактичні дані, що підтверджують наявність ознак злочину в усіх вчинених діяннях, він у повній відповідності з вимогами ст. 4 КПК зобов'язаний порушити по кожному злочину самостійну кримінальну справу.

Але виникає питання про кількість відповідних постанов, що виносяться у таких випадках. Закон нічого не говорить про це, але вказує, що справа повинна бути порушена у кожному разі виявлення ознак злочину. Оскільки в ситуації, що розглядається, йдеться про вчинення декількох злочинів і рішення про порушення кримінальної справи приймається в одному і тому ж дослідчому кримінальному процесі і, до того ж, в один і той же момент, то процесуально це можна зробити винесенням однієї постанови про порушення кримінальної справи. При цьому не має значення, про що йдеться — про замах на злочин чи про закінчений злочин, не важливий так само і вид того одиничного злочину, про який йдеться в заяві або повідомленні (простий, триваючий, продовжуваний або складовий (складний)). Вирішити питання про порушення кримінальної справи за фактом вчинення кожного з них можна в одній і тій же постанові.

За якісною визначеністю сукупності злочинів можуть бути різними. Деякі сукупності включають до свого складу однорідні злочини (наприклад, крадіжка, грабіж, розбій), інші складаються з різнорідних злочинів (наприклад, крадіжка, вбивство, давання хабара).

У всіх випадках йдеться про самостійні одиничні злочини, кожний з яких повинен одержати свою правову кваліфікацію в постанові про порушення кримінальної справи.

¹ Див., напр.: Вісник Верховного Суду України. — 1999. — № 2 (12.)

Відповідно до чинного законодавства сукупності злочинів можуть формуватися не тільки із чисельності одиничних злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачено різними статтями КК, а й також із складів злочинів, передбачених різними частинами однієї й тієї ж статті КК. Так, ч. 1 ст. 353 КК передбачає відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання або пошкодження документів, штампів чи печаток, що належать підприємствам, установам чи організаціям незалежно від форми власності, а ч. 3 цієї ж статті встановлює відповідальність за незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим, як сказано в законі, «важливим особистим документом».

Якщо в процесі перевірки заяв і повідомлень факти вчинення зазначених злочинів будуть встановлені, то кримінальна справа повинна бути порушена за двома частинами зазначеної статті, оскільки йдеться про вчинення особою двох самостійних одиничних злочинів. При цьому для такої кваліфікації не має значення, чи вчинені названі злочини одночасно, чи між ними є певний розрив у часі. Головне, що вони вчинені стосовно різних об'єктів, які охороняються законом, і до прийняття щодо них рішення про порушення кримінальної справи.

2. Порушення кримінальної справи при вчиненні реальної сукупності злочинів. Якщо сукупність злочинів є чисельність, що об'єднує два і більше одиничних злочинних діянь, то, природно, що названі ознаки повинні бути властиві й реальній сукупності злочинів. По суті, такого погляду додержуються й інші дослідники цього питання. Однак ніхто при цьому не говорить, що саме в названій сукупності є такого, що зумовлює необхідність розглядати і, відповідно, називати її реальною сукупністю злочинів.

Якщо виходити з етимології слова, то «реальний» інтерпретується як дійсний, об'єктивно існуючий¹. Але будь-яка сукупність злочинів, у тому числі й та, яку іменують ідеальною, також існує об'єктивно, а не віртуально, бо притягати до кримінальної відповідальності можна тільки за злочини, які вчинені реально (а не уявно), що, як правило, підтверджується заподіянням будь-кому цілком певної шкоди.

¹ Див.: Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. – М., 1975. – С. 514.

Як видно, при дослідженні проблеми, що розглядається, повинно йтися про такі риси, ознаки або властивості даної сукупності, які не суперечать (або тотожні) загальним ознакам, властивостям або рисам будь-якої сукупності злочинів і в той же час дозволяють правомірно іменувати чисельність, що склалася, реальною сукупністю злочинів.

Вбачається, що головною характерологічною ознакою зазначеної сукупності є те, що вона включає до свого складу чисельність (згідно із законом більше двох) індивідуально визначених одиничних злочинів, учинених однією й тією ж особою самостійно або у співучасті з іншими особами, і кожне діяння, що увійшло до даної чисельності, існує як деяка правова реальність, котра кваліфікується самостійно різними статтями або різними частинами однієї статті КК. Виявивши перелічені ознаки в тій сукупності злочинів, яка встановлена в дослідчому кримінальному процесі, посадова особа або орган, який веде даний процес, зобов'язані порушити кримінальну справу винесенням відповідної постанови, відобразивши в ній правову кваліфікацію кожного індивідуально визначеного злочинного діяння.

Потрібно звернути увагу на те, що реальні сукупності злочинів не є однозначними. Вони відрізняються одна від одної так само, як розрізняються ті одиничні злочини, що входять до складу тієї чи іншої сукупності як самостійні структуроутворюючі елементи. Названі відмінності настільки істотні, що деякі вчені з урахуванням їх специфіки класифікують реальні сукупності злочинів на декілька відносно самостійних класів. Вбачається, що якою б умовною не була класифікація, що пропонується (як і будь-яка інша), вона в цьому разі все ж є доречною, оскільки дозволяє на підставі виділення відповідних класифікаційних ознак дати додаткову характеристику сукупності злочинів, що розглядається. Розгляд, а тим більше аналіз класифікацій реальних сукупностей злочинів, запропонованих різними авторами¹, виходить за межі предмета цього дослідження. В межах проблем, які тут обговорюються, потрібно лише звернути увагу на те, що злочини, які утворюють реальну сукупність, перебувають у певному співвідношенні, взаємозв'язку і взаємозалежності, що недопустимо ігнорувати

¹ Див.: Яковлев А. И. Совокупность преступлений. – М., 1960. – С. 80; Никифоров А. С. Совокупность преступлений. – М., 1965. – С. 15; Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. – М., 1999. – С. 244.

при вирішенні питання про порушення кримінальної справи. І суть не в тому, що всі одиничні злочинні акти, які входять до складу даної сукупності, вчинені однією й тією ж особою (без такої особи названі діяння не могли б формувати реальну сукупність злочинів). Головне в специфіці взаємозв'язку тих злочинів, що утворюють цю сукупність. Вивчення останньої дозволило встановити, що домінуючим між злочинами, що входять до складу реальної сукупності, є *відносини додатковості*. Частіше за все ці відносини реалізуються у взаємозв'язку злочинних цілей з використанням такого ж характеру засобів для досягнення злочинного результату. Це, наприклад, має місце у разі пограбування, пов'язаного з убивством, вчиненим з метою приховання грабежу. Явно вираженими відносинами додатковості характеризуються і такі злочини, як фальсифікація документів, вчинена з метою подальшого розкрадання матеріальних цінностей, тощо.

При вирішенні питання про порушення кримінальної справи головне те, щоб зазначені відносини додатковості між різними злочинними діяннями достовірно підтверджувалися відповідними доказами. Інакше прийняти законне і обґрунтоване рішення буде неможливо. Оскільки відносини додатковості між різними злочинами встановлюються за допомогою доказів, то останні також повинні перебувати між собою у взаємозв'язку і взаємозалежності, що, природно, має розглядатися як специфічна додатковість фактичних даних, котрі утворюють відповідну сукупність доказів. Без такої якості названої сукупності прийняти обґрунтоване рішення про порушення кримінальної справи неможливо. Виняток у таких випадках становить лише алібі, яке з точки зору доказових можливостей має самодостатність, і в спростуванні факту вчинення злочину конкретною особою у відносинах додатковості з іншими доказами не має потреби. Як тільки в дослідчому кримінальному процесі будуть одержані дані про наявність у конкретної особи алібі, слідчий зобов'язаний винести постанову про відмову в порушенні кримінальної справи відносно такої особи.

3. Порушення кримінальної справи при латентній (ідеальній) сукупності злочинів. Традиційно в кримінально-правовій науці, починаючи з середини XIX ст., ця сукупність злочинів іменувалася «ідеальною», хоча деякі вчені вже давно і справедливо звертали увагу на умовний і, до того ж, двозначний харак-

тер такого її позначення¹. Як один з варіантів пояснення ідеальна сукупність інтерпретувалася як штучно створена юридична конструкція, зміст якої відображує уявне розчленування єдиного злочину, котрий підпадає під правову кваліфікацію декількох статей КК.

Надто негативно ставлячись до такого роду конструкцій, Н. Таганцев розцінював їх як «продукт шкільної премудрості»².

І хоча з юридичної точки зору це не так, проте саме невідповідність назви цього виду сукупності її фактичній і правовій суті продовжує і нині вводити в оману не тільки теоретиків, а й практичних працівників.

Дійсно, якщо додержуватися назви сукупності злочинів, що розглядається, то хочемо ми того чи ні, але так чи інакше орієнтуємо читача на те, що ідеальна сукупність злочинів являє собою щось довершене, відповідне певному ідеалу, загально визнаному в суспільстві або в даній науці стандарту чи зразку, тобто йдеться про таку сукупність злочинів, яка краще за інших, в принципі всіх можливих сукупностей. До числа останніх наука кримінального права відносить одну об'єктивно існуючу чисельність, яка іменується реальною сукупністю злочинів. Але чим або чому ідеальна сукупність злочинів може бути кращою за реальну сукупність? Видається, тільки властивим їй змістом, тобто складом тих одиничних злочинів, які у своїй єдності утворюють її структуру. Проте в суспільстві немає злочинів, які б оцінювалися, як добрі чи погані. Всі вони з погляду суспільної небезпечності є антисоціальними, і тому держава, суспільство вживають різноманітних і, до того ж, інтенсивних заходів з метою їх припинення і, зрештою, повної ліквідації. З цієї точки зору наведена змістова інтерпретація сукупності як ідеальної, звичайно ж, є неприйнятною. З цих же міркувань не може бути прийнятним також її найменування як ідеальної.

Дійсно, якщо реальна сукупність складається з чисельності об'єктивно існуючих одиничних злочинів, то невже до складу так званої ідеальної сукупності входять не реальні, а

¹ Див.: Таганцев Н. С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть общая. Вып. III. — СПб., 1890. — С. 1687; Сергеевский Н. Д. Русское уголовное право. Часть общая. — СПб., 1910. — С. 326; Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. — Х., 2000. — С. 36.

² Таганцев Н. С. Вказ. праця. — С. 1687.

уявні злочинні акти? Адже давно відомо, що в природі, суспільстві таких злочинів не існує, а раз так, то немає достатніх підстав іменувати сукупність, що розглядається, уявною, тобто недійсною, існуючою тільки в уяві дослідника¹. Але якщо жодна з наведених назв цієї сукупності не є коректною і тому не прийнятною, то якою вона повинна бути, щоб правильно відобразити сутність і фактичний стан даного виду сукупності?

Правильну відповідь на це питання можна дати лише з урахуванням специфіки змісту тих дій, які утворюють склад цієї сукупності злочинів. Загальновідомо, що сукупність злочинів, що іменується ідеальною заразом, має місце там, де однією суспільно небезпечною, протиправною, винною і кримінально караною дією конкретної особи вчинюються два і більше злочинів. Як приклад такої сукупності злочинів можна навести випадок умисного вбивства особи шляхом підпалу будинку (ч. 2 ст. 194, ст. 115 КК). Характерним для цієї сукупності злочинів є те, що дії, які утворюють склад двох названих злочинів, виявляються як щось цілісне, одиничне, що не розчленовується, з точки зору індивідуалізації ознак кожного окремого злочину (тобто підпалу житла і вбивства потерпілого). Оскільки всі вчинені злочини приховані від зовнішнього спостереження однією цілісною злочинною діяльністю, її правомірно розглядати, а відтак, і називати латентною сукупністю злочинів. І це вірно, тому що «латентний» означає фізичний або соціальний процес, що не виявляється зовні, невидимий збоку, прихований від зовнішнього споглядання, але реально відбувається або має місце².

Такою є об'єктивно-істинна сутність сукупності, що розглядається. Її адекватне розуміння створює особам або органам, які ведуть дослідчий кримінальний процес, необхідні гносеологічні умови для правильного вирішення всього комплексу виникаючих тут проблем. Перевіряючи заяву чи повідомлення про вчинений злочин, особа, яка провадить дізнання, або слідчий зобов'язані точно встановити послідовність вчинених винним злочинних дій і на цій підставі правильно вирішити питання про наявність реальної або латентної сукупності злочинів. Зрозуміло, що від того, який в цій частині

¹ Див.: Кондаков Н. И. Вказ. праця. – С. 352.

² Див.: Там само. – С. 276.

буде одержано результат, залежить його адекватна, тобто істинна, кримінально-правова кваліфікація.

Кваліфікація дій, вчинених у зазначеній послідовності, дозволяє оцінити першу (підпал) як засіб вчинення другої (вбивство). Але в своїй єдності вони утворюють латентну (ідеальну) сукупність злочинів, яка у зазначеній послідовності буде викладена в постанові про порушення кримінальної справи, де в резолютивній частині одержить комплексну (або сукупну) кримінально-правову кваліфікацію за ч. 2 ст. 194, п. 4 ч. 2 ст. 115 КК.

Абсолютно інша правова картина, а отже, й її кримінально-правова кваліфікація будуть викладені в постанові про порушення кримінальної справи, якщо в процесі дослідження обставин вчиненого злочину слідчий встановить, що винний вчинив спочатку вбивство потерпілого, а потім, з метою його приховування, підпалив будинок жертви. Тут так само мають місце два злочини, де первинним (початковим) злочинним актом є вбивство, а другорядним — підпал житла потерпілого. Останнє виступає як засіб приховування першого. Однак їх взаємозв'язок і функціональна взаємозалежність зумовлюють як специфіку кримінально-правової кваліфікації вчинених діянь, так і особливості їх опису в постанові про порушення кримінальної справи.

Слід відзначити, що на практиці деякі ускладнення викликають випадки розмежування і кваліфікації латентної (ідеальної) сукупності злочинів і складних, або складених, злочинів. Останнє обумовлюється тим, що і ті, й інші включають до свого складу два і більше злочинних діянь. І якщо не мати чіткого уявлення про природу названої латентної (ідеальної) сукупності і складних (складених) злочинів, не знати механізму формування кожного з них, неможливо буде вірно відмежувати одні злочини від інших, дати їм правильну юридичну кваліфікацію, прийняти законне і обґрунтоване рішення про порушення кримінальної справи. Відомо, що латентна (або ідеальна) сукупність має місце там, де однією дією особи вчинено два і більше злочинів, передбачених різними статтями КК. На відміну від цього «складний, або складений, злочин — це злочин, що складається з двох і більше злочинних дій, кожна з яких, якщо розглядати їх окремо (ізолювано), являє собою самостійний злочин, але яка внаслідок їх органічної єдності утворює один одиничний злочин, що охоплюється ознаками однієї статті КК»¹.

¹ Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. — Х., 2000. — С. 112.

По суті, і в першому, і в другому випадку йдеться про сукупність злочинів. Але структура ідеальної сукупності формується злочинним діянням винного, який однією злочинною дією вчинює два і, може, навіть більше злочинів.

Складний, або складений, злочин складається з двох або більше злочинних діянь, утворюючих своєрідну сукупність, але конструктивно самим законодавцем вони включені до диспозиції відповідної статті КК як один єдиний самостійний і цілісний злочинний акт. Підкреслюючи цю обставину, М. Бажанов вдало відзначає, що «складний (складений) злочин являє собою враховану законодавцем (тобто прямо передбачену законом як єдиний злочин) ідеальну або реальну сукупність»². І, як видно, це врахування цілком виправдане як з кримінально-правової, так і з кримінально-процесуальної точок зору.

Отже, якщо при перевірці заяв, повідомлень або інших джерел інформації буде встановлено ідеальну сукупність злочинів, то кримінальна справа має бути порушена за двома відповідними статтями КК. На відміну від цього за наявності фактичних даних, що вказують на ознаки складного (складеного) злочину, в резолютивній частині постанови буде зазначено одну статтю КК, яка охоплює своєю диспозицією єдиного злочину всі вчинені особою злочинні дії.

Надійшла до редколегії 20.05.01

М. Косюта, прокурор Одеської області, кандидат юридичних наук, доцент

Актуальні проблеми підтримання державного обвинувачення в суді

Підтримання державного обвинувачення в суді прокурором є однією з його конституційних функцій (ч. 1 ст. 121 Конституції України). Те, що ця функція поставлена у зазначеній

¹ Бажанов М. И. Уголовное право Украины. – Х., 1992. – С. 112.